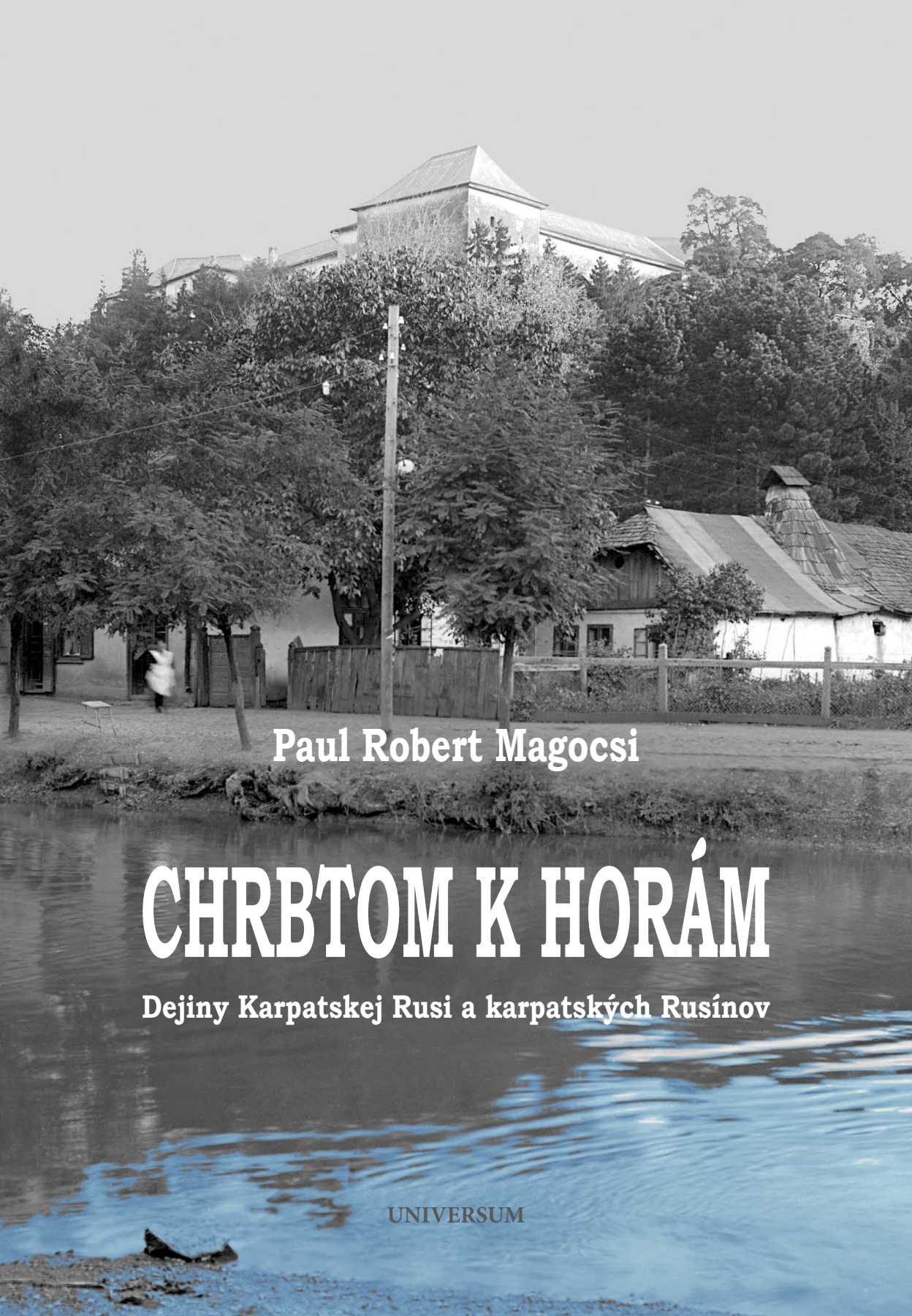

Paul Robert Magocsi

CHRBTOM K HORÁM

Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov

UNIVERSUM

CHRBTOM K HORÁM

Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov

Paul Robert Magocsi

UNIVERSUM
2 0 1 6

Paul Robert Magocsi

CHRBTOM K HORÁM
Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov

Vydanie publikácie finančne podporila
nadácia Jackman Foundation, Toronto, Kanada

Preklad:	Mgr. Eva Eddy, PhD.
Obálka:	PaedDr. Stanislav Šalko
Grafická úprava:	Ing. Stanislav Kurimai

© UNIVERSUM-EU, s. r. o.

Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o., Javorinská 26, 080 01 Prešov
(www.universum-eu.sk)

Prešov 2016

ISBN 978-80-89046-97-3

Užhorod v roku 1922. Foto Florian Zapletal

Ťačevo v roku 1920. Foto Florian Zapletal

Obsah

Zoznam máp 13
Zoznam tabuliek 15
Úvod 17

1 Karpatskí Rusíni a územie Karpatskej Rusi 21
Geografia obyvateľstva
Fyzická geografia

2 Karpatská Rus v predhistorickom období 37
Prvé osídľovanie
Doba železná a Kelti
Rímska ríša a Dákovia

3 Slovania a ich príchod do Karpát 47
Huni a sťahovanie národov
„Honba za poznaním“ o pôvode národov
Slovania a Karpatská Rus
Bieli Chorváti a Avari

4 Formovanie štátov v strednej Európe 57
Pax Romana a Byzantská ríša
Veľká Morava
Svätí Cyril a Metod
Maďari a Maďarsko
Vznik Poľska
Kyjevská Rus

5 Karpatská Rus do raného 16. storočia 79
Formovanie Uhorského kráľovstva
Mongolsko-tatársky vpád a reorganizácia Uhorska
Valašská kolonizácia
Králi, šľachta a implementácia nevoľníctva
Poľsko: administratívna a socioekonomická štruktúra
Pád Carihradu a úpadok pravoslávia

6 Reformácia, protireformácia a Karpatská Rus 101
Osmanská ríša v strednej Európe
Protestantská reformácia
Katolícka protireformácia
Poľsko a cirkevná únia
Sedmohradsko a cirkevná únia v Uhorsku

7 Návrat Habsburgovcov do Karpatskej Rusi 117
Rákociho „boj za oslobodenie“
Transformácia Karpatskej Rusi habsburským Rakúskom
Báčskosriemski vojvodinskí Rusíni
Poľsko a haličsko-lemkovský región

8 Habsburská reforma a jej dopad na karpatských Rusínov 129
Reforma Márie Terézie a Jozefa II.
Uniati/gréckokatolíci a osvietenstvo v Karpatskej Rusi
Karpatskí Rusíni sa stávajú historickým národom

9 Revolúcia v roku 1848 a karpatskorusínske národné prebudenie 141
Mnohonárodná rakúska ríša
Nacionalizmus v Uhorsku
Revolúcia v rakúskych krajinách a Uhorsku
Karpatskorusínske národné prebudenie: politika
Karpatskorusínske národné prebudenie: kultúra

10 Karpatská Rus v Rakúsko-Uhorsku v rokoch 1868 – 1914 ... 165
Dualistická monarchia a rakúsky parlamentarizmus
Pátranie po národnej identite obyvateľov Karpatskej Rusi
Národné prebudenie v lemkovskom regióne
Uhorsko a jeho maďarizačná politika
Karpatskí Rusíni a národné prežitie
Socioekonomický vývoj

11 Karpatskorusínske diaspóry pred 1. svetovou vojnou 189
Migrácia do Sriemu, Banátu a Báčky
Emigrácia do Spojených štátov amerických
Rusínskoamerické náboženské a svetské organizácie
Odmietnutí gréckokatolíci a „návrat“ k pravosláviu
Z „Ruténov“ sa stávajú Uhrorusíni (maďarskí Rusíni),
haličskí Rusi a haličskí Ukrajinci
Rusínski Američania a medzinárodná politika

12 Karpatská Rus počas 1. svetovej vojny (1914 – 1918) 207
Zánik civilizovanej Európy
Karpatská Rus a 1. svetová vojna
Boj proti karpatskorusínskym civilistom
Maďarizácia dosahuje vrchol

13 Koniec starého a vznik nového poriadku (1918 – 1919)..... 219
Národné sebaurčenie a socialistická revolúcia
Politická mobilizácia rusínskych Američanov

Politická mobilizácia v karpatskorusínskej domovine
Ruská krajna – autonómna časť Maďarska
Ukrajinská voľba
Karpatskí Rusíni na medzinárodnej scéne

14 Podkarpatská Rus v medzivojnovom Československu (1919 – 1938) 239

Československo a „Rusíni na juh od Karpát“
Hranice a otázka autonómie
Maďarský iredentizmus
Politický život
Socioekonomický vývoj
Vzdelávanie a kultúra
Cirkvi a náboženská otázka
Národnostná a jazyková otázka

15 Prešovský región na Slovensku v medzivojnovom období (1919 – 1938) 273

Hranice, školy a sčítania ľudu
Karpatskí Rusíni a Slováci
Socioekonomický vývoj
Vzdelávanie
Náboženská otázka
Národnostná otázka a kultúrny vývoj

16 Lemkovský región v medzivojnovom Poľsku (1919 – 1938) 289

Poľsko, ukrajinský problém a lemkovský región
Socioekonomické postavenie lemkovských Rusínov
Náboženská a občianska činnosť
Lemkovskorusínske národné prebudenie

17 Karpatskorusínske diaspóry v medzivojnových rokoch (1919 – 1938) 299

Rumunsko a Maďarsko
Juhoslávia – Vojvodina
Spojené štáty americké

18 Ďalšie národy Podkarpatskej Rusi 313

Maďari
Židia
Nemci
Rumuni, Slováci a Rómovia/Cigáni
Rusi, Ukrajinci a Česi

19 Autonómna Podkarpatská Rus a Karpatská Ukrajina (1938 – 1939) 333

Boj o autonómiu počas medzivojnových rokov
Nacistické Nemecko a Mníchovská dohoda
Autonómna Podkarpatská Rus
Od Podkarpatskej Rusi po Karpatskú Ukrajinu
Alternatívy k ukrajinskej orientácii
Cesta Karpatskej Ukrajiny k „nezávislosti“

20 Karpatská Rus počas 2. svetovej vojny (1939 – 1944) 347

Nacistické Nemecko a jeho vízia nového usporiadania Európy
Lemkovský región v nacistickom Nemecku
Karpatskí Rusíni v slovenskom štáte
Podkarpatská Rus v Maďarsku
Vyvrcholenie rusínskej národnej orientácie
Opozícia voči maďarskej nadvláde

21 Karpatská Rus v prechodnom období (1944 – 1945) 361

Sovietska armáda a ukrajinskí vlastenecki partizáni
Rusínski/lemkovskí Američania a vojna v Európe
Sovietske „oslobodenie“ Podkarpatskej Rusi
Zakarpatská Ukrajina a „znovuzjednotenie“
Československo sa podvoľuje sovietskej nadvláde
Nové Poľsko a deportácia Lemkov: 1. fáza

22 Podkarpatská Rus/Zakarpatsko v Sovietskom zväze (1945 – 1991) 379

Podkarpatská Rus sa stáva sovietskym Zakarpatskom
Sovietsky spoločensko-politický model
Nútená kolektivizácia a industrializácia
Nové národy Zakarpatska
Zrevidovanie minulosti a nakladanie s „nepriateľmi ľudu“
Rozpad gréckokatolíckej cirkvi
Nová sovietska spoločnosť v Zakarpatsku

23 Prešovský región v povojnovom a komunistickom Československu (1945 – 1989) 397

Povojnová politika: Ukrajinská národná rada
Populačné zmeny v Ukrajinskej povstaleckej armáde (UPA)
Komunistické Československo podľa sovietskeho modelu
Ukrajinizácia karpatských Rusínov
Pražská jar a znovuzrodenie karpatských Rusínov
Politická konsolidácia na sovietsky spôsob a opätovná ukrajinizácia
Socioekonomické úspechy a národná asimilácia

24 Lemkovský región a lemkovskí Rusíni v komunistickom Poľsku (1945 – 1989) 415

Zrekonštituované a zreorganizované Poľsko
Deportácia Lemkov: 2. fáza
Gréckokatolícki a pravoslávni Lemkovia
Lemkovia ako Ukrajinci

25 Staré a nové karpatskorusínske diaspóry (1945 – 1989) 425

Sovietska Ukrajina (Halič a Volyň)
Československo (Čechy a Morava)
Rumunsko (banátsky a marmarošský región)
Juhoslávia (Vojvodina a Sriem)
Spojené štáty americké

26 Revolúcie v roku 1989 439

Transformácia a zánik Sovietskeho zväzu
Koniec komunistickej nadvlády v strednej Európe
Karpatskí Rusíni si opäť presadzujú svoju existenciu
Jeden národ napriek medzinárodným hraniciam
A opäť otázka autonómie

27 Postkomunistické Zakarpatsko – Ukrajina 449

Nenaplnené politické očakávania
„Rusínska otázka“ na Ukrajine
Karpatskí Rusíni v medzinárodnom kontexte
Socioekonomická situácia
Neúspešné alebo neúplné národné hnutie?
Tradičná náboženská a svetská kultúra

28 Postkomunistický prešovský a lemkovský región – Slovensko a Poľsko 469

Nežná revolúcia v Československu
Sčítania ľudu potvrdzujú národnosti
Nezávislé Slovensko a Európska únia
Karpatskí Rusíni potvrdzujú svoju existenciu v prešovskom regióne
Gréckokatolícka cirkev: pozitívny či negatívny faktor?
Národnostné presadenie a asimilácia
Tri lemkovské komunity v Poľsku
Lemkovskí Rusíni či lemkovskí Ukrajinci?
Pôvab poľskej asimilácie

29 Ďalšie karpatskorusínske komunity po revolúciách v roku 1989 485

Ukrajina
Česká republika
Maďarsko
Rumunsko
Juhoslávia – Srbsko a Chorvátsko
Spojené štáty americké
Kanada

30 Karpatská Rus – skutočná či pomyselná? 503

Karpatská Rus: realita či idea?
Karpatská Rus za hranicami Karpatskej Rusi
Nepriatelia ako priatelia
Hnutie žien a mládeže
Vzdelanie a národné sebavedomie

Ďalšia literatúra 511

Menný a vecný register 557

Zoznam máp

1. Etnografické rozdelenie Karpatskej Rusi (1. kapitola) 24
2. Karpatská Rus: územie mnohých hraníc (1. kapitola) 30
3. Geografické prvky Karpatskej Rusi (1. kapitola) 32
4. Archeologické náleziská horného Potisia a v lemkovských regiónoch (2. kapitola) 38
5. Stredná Európa v 5. storočí (2. kapitola) 44
6. Stredná Európa okolo roku 750 (3. kapitola) 54
7. Stredná Európa v 9. storočí (4. kapitola) 58
8. Kráľovstvá v ranom stredoveku okolo roku 1050 (4. kapitola) .. 70
9. Uhorsko v 11. storočí (5. kapitola) 80
10. Karpatská Rus v 13. a 14. storočí (5. kapitola) 84
11. Uhorsko a Poľsko v 14. a 15. storočí (5. kapitola) 88
12. Stredná Európa okolo roku 1480 (5. kapitola) 94
13. Stredná Európa okolo roku 1570 (6. kapitola) 102
14. Sedmohradsko a habsburské Uhorsko v 17. storočí (6. kapitola) 108
15. Rakúsko a Uhorsko v 18. storočí (7. kapitola) 118
16. Rakúska ríša v rokoch 1848 – 1849 (9. kapitola) 144
17. Rakúsko-uhorská ríša v rokoch 1867 – 1914 (10. kapitola) 166
18. Karpatská Rus okolo roku 1900 (10. kapitola) 178
19. Južné Uhorsko okolo roku 1900 (11. kapitola) 190
20. Karpatskorusínske komunity v Spojených štátoch amerických (11. kapitola) 194
21. Gréckokatolícke eparchie v Karpatskej Rusi pred 1. svetovou vojnou (11. kapitola) 204
22. 1. svetová vojna v Karpatoch (12. kapitola) 208
23. Karpatskorusínske národné rady a „republiky“ v rokoch 1918 – 1920 (13. kapitola) 224
24. Politické nároky na Karpatskú Rus v rokoch 1918 – 1919 (13. kapitola) 234
25. Karpatská Rus v rokoch 1919 – 1938 (14. kapitola) 240
26. Cirkevné inštitúcie v Karpatskej Rusi v roku 1935 (15. kapitola) 282
27. Maďari a Židia v Podkarpatskej Rusi okolo roku 1930 (18. kapitola) 314

28. Ďalšie národy v Podkarpatskej Rusi okolo roku 1930 (18. kapitola) 326
29. Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina v rokoch 1938 – 1939 (19. kapitola) 338
30. Stredná Európa v období 2. svetovej vojny (20. kapitola) 348
31. Stredná Európa po 2. svetovej vojne (21. kapitola) 374
32. Karpatskorusínske diaspóry po 2. svetovej vojne (25. kapitola) 426
33. Súčasná Karpatská Rus (27. kapitola) 450
34. Súčasná Vojvodina, Sriem a Banát (29. kapitola) 494

Zoznam tabuliek

1.1 Počet karpatských Rusínov, cca 2012 22
10.1 Karpatskí Rusíni v Uhorskom kráľovstve v rokoch 1840 až 1910 181
14.1 Školy v medzivojnovej Podkarpatskej Rusi 258
16.1 Národnostné zloženie lemkovského regiónu 290
18.1 Národnostné zloženie Podkarpatskej Rusi v rokoch 1921 až 1930 313
23.1 Údaje zo sčítaní ľudu: východní Slovania na Slovensku v rokoch 1900 až 1991 408

Hrad Zborov. Foto Florian Zapletal (1922)

Úvod

V roku 2006 som vydal ilustrovanú knižku s názvom *Národ odnikiaľ* (*The People From Nowhere*). Mojím zámerom bolo poskytnúť čitateľovi nenáročnú, bohato ilustrovanú knihu, ktorá by bola úvodom do histórie karpatských Rusínov. Zdá sa, že túto úlohu splnila nielen svojím vydaním v angličtine, ale aj prostredníctvom vydaní v niekoľkých ďalších jazykoch (chorvátčine, češtine, maďarčine, rumunčine, rusínčine, slovenčine, ukrajinčine a vojvodinskej rusínčine), čím sa stala dostupnou pre čitateľov z krajín, v ktorých karpatskí Rusíni žijú.

Niektorí čitatelia boli zaskočení názvom tejto knihy – rozmarnou parafrázou výroku pripisovaného najznámejšiemu človeku karpatskorusínskeho pôvodu, americkému umelcovi a kultúrnej ikone neskorého 20. storočia – Andymu Warholovi. Zdá sa, že Warholova irónia vyjadrená ako „národ odnikiaľ" sa nepozdávala precitlivenému (zväčša nedávno „znovuzrodeným") karpatskorusínskym patriotom, ktorí sa zjavne cítili urazení, že „ich" predkovia na rozdiel od iných „solídnych" národov azda nemajú ozajstné korene či skutočný pôvod.

Pravda, v práci *Národ odnikiaľ* sa ozrejmilo hneď na prvých stranách, že karpatskí Rusíni skutočne odniekiaľ pochádzajú a že majú pôvodnú domovinu, v ktorej sa za stáročia zrodila osobitá a obdivuhodná kultúra. Okrem svojho nenáročného naratívneho štýlu splnila kniha *Národ odnikiaľ* aj ďalšiu dôležitú úlohu: vytvorila koncepčný rámec a metodický postup na spísanie záznamov o národe, ktorý nikdy nemal vlastný štát. Mnohí čitatelia pochopili, že existuje osobitý národ karpatských Rusínov a ich pôvodná domovina (najmä kritici, ktorí túto myšlienku vlastne ani nechcú prijať), niektorí však boli nespokojní s krátkym rozsahom textu. Prirodzene, pri písaní populárnej knihy bola stručnosť zámerom. Autor si bol dobre vedomý, že obsiahlejšia a komplexnejšia história sa pripravuje – a to je verzia, ktorú práve držíte v rukách: *Chrbtom k horám: Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov.*

Čo naznačuje metafora v názve tejto knihy? Azda ešte lepším pomenovaním by bolo „len hory sú im priateľmi". Takáto fráza však už bola použitá v knihe o Kurdoch – horaloch, ktorí sú v ostatných desaťročiach prirovnávaní ku karpatským Rusínom. Ide o to, že ani jeden z týchto národov žijúcich v horách nikdy nemal vlastný štát a že rôzne štáty, v ktorých oba národy žili a žijú, mali zväčša negatívny dosah na karpatskorusínsku či kurdskú spoločnosť a kultúru. Karpatskí Rusíni boli od 19. storočia prostredníctvom asimilačného tlaku postupne vytláčaní z nížin a úpätí smerom k horám a v 20. storočí boli zo severných svahov úplne vyštvaní. Hory

boli teda prinajlepšom akýmsi ochranným štítom a útočiskom – tak, ako to vyjadruje fráza, že človek má krytý chrbát.

Podnázov knihy naznačuje dve dôležité zložky: krajina a ľudia. Ako je vysvetlené v nasledujúcich kapitolách, v Európe sa nachádza historické územie nazývané Karpatská Rus. Tento koncept je niektorým obyvateľom známy napriek tomu, že ho nenájdeme na väčšine historických či súčasných máp. Toto územie je z veľkej časti obývané, hoci nielen karpatskými Rusínmi. Naproti tomu existujú aj karpatskí Rusíni, ktorí žili – a stále žijú – za hranicami Karpatskej Rusi, či už v susedných krajinách, alebo ďalej – v Srbsku, Spojených štátoch amerických či Kanade. Preto sa táto kniha zaoberá Karpatskou Rusou ako krajinou a karpatskými Rusínmi ako národom, nech už žili alebo žijú kdekoľvek.

Kniha *Chrbtom k horám* vznikla podobne ako mnohé iné odborné publikácie – ako séria prednášok v rámci predmetu na univerzite, ktoré boli následne zrevidované a prepracované do formátu knihy. Prednášky boli pôvodne napísané na jar v roku 2010 pre predmet o histórii karpatských Rusínov v rozsahu tridsiatich hodín ako súčasť prvej medzinárodnej letnej školy Studium Carpato-Ruthenorum organizovanej v rámci karpatskorusínskych štúdií Prešovskou univerzitou v Prešove na Slovensku. Prednášky som následne využil pri predmete s rozsahom jedného roka s názvom „Národ odnikiaľ“, ktorý som odučil v akademickom roku 2011/2012 na Torontskej univerzite v Kanade, kde pôsobím.

Nie je preto prekvapujúce, že formát knihy *Chrbtom k horám* sa trochu ponáša na vysokoškolské skriptá používané pri výučbe historických predmetov. Tridsať kapitol nasleduje v chronologickom poradí a sleduje vývoj od predhistorického obdobia až po súčasnosť. Vynaložil som veľké úsilie na dosiahnutie vyváženosti medzi politickým, socioekonomickým a kultúrnym (obzvlášť náboženským) vývojom. V súlade s didaktickou formou vysokoškolských textov sa mnoho kapitol začína zasadením Karpatskej Rusi do širšieho kontextu krajín, ktoré nad jej územím vládli, ako aj udalosťami v Európe ako celku. Preto bude čitateľovi predostretá (nech už akokoľvek stručná) história Maďarska, Poľska, habsburskej ríše, Československa a Sovietskeho zväzu, a tiež budú v kontexte objasnené dôležité paneurópske fenomény, ako reformácia, protireformácia, nacionalizmus a sociolingvistická problematika.

Keďže zámerom bolo neprerušovať plynulosť rozprávania, poznámky pod čiarou sú obmedzené na priamo citované zdroje a štatistické údaje. Nevyskytujú sa tu teda definície či historiografické vysvetlivky, ktoré sa často objavujú v odborných textoch.

Napriek tomu si každý historický prehľad pokrývajúci viac než dve tisícročia vyžaduje vysvetlenie určitých termínov, udalostí a spoločenských fenoménov vo väčšom rozsahu, než je možné zahrnúť do zaujímavého rozprávania. Na splnenie tejto požiadavky som využil techniku, ktorú som

použil v iných, skôr vydaných historických prehľadoch. Mám na mysli tzv. textové vsuvky, ktoré vysvetľujú určité historické problémy, rozvádzajú súdobý význam špecifických historických udalostí a uvádzajú texty dokumentov a názorné vysvetlenia iných autorov – akademikov, novinárov alebo spisovateľov.

Pre tých čitateľov, ktorí sa chcú o konkrétnom aspekte karpatskorusínskej histórie dozvedieť viac, je v prílohe zahrnutá rozsiahla sekcia s názvom *Ďalšie zdroje.* Táto sekcia je napísaná vo forme bibliografickej eseje a je rozdelená do deviatich častí, ktoré sa chronologicky pridŕžajú tematického obsahu rozprávania v publikácii. Napriek tomu, že väčšina citovaných zdrojov je v angličtine, sú tu zahrnuté aj ďalšie vybrané diela na danú tému – väčšinou v slovanských alebo iných stredoeurópskych jazykoch. Rozhodnutie zahrnúť tieto diela sa zakladá na predpoklade, že publikácia *Chrbtom k horám* bude mať mnoho potenciálnych čitateľov zo strednej Európy, kde čoraz viac ľudí (najmä mladšej generácie) ovláda angličtinu aspoň na čitateľskej úrovni. Práve oni teda budú môcť využiť nielen zdroje v angličtine, ale aj mnohé vynikajúce odborné diela v ďalších jazykoch uvedené v sekcii *Ďalšie zdroje.*

Žiadna kniha – a už vôbec nie takýto všeobecný historický prehľad – nie je len výsledkom jej autora. Obzvlášť vďačný som svojmu dlhoročnému priateľovi Christopherovi Hannovi, ktorý ma vymenoval do funkcie poradcu pre oblasť histórie na Inštitúte sociálnej antropológie Maxa Plancka v Halle an der Saale v Nemecku. Bolo to na jar roku 2010 počas môjho piateho dvojmesačného pobytu v tomto intelektuálne podnetnom a pokojnom prostredí, kde som napísal prvý náčrt tridsiatich prednášok, ktoré sa stali základom tejto knihy.

Tiež som vďačný mnohým mojim študentom rôzneho veku a etnicko-kultúrneho pôvodu, ktorí si tieto prednášky vypočuli počas šiestich letných škôl na Prešovskej univerzite v rámci Studium Carpato-Ruthenorum (2010, 2011, 2012, 2013, 2014 a 2015) a na Torontskej univerzite v akademických rokoch 2011/2012 a 2013/2014. Okrem toho, že som si precvičil svoje obmedzené prezentačné zručnosti, mi študenti položili množstvo bystrých otázok na telo, čím mi pomohli zlepšiť naratívny štýl knihy a mnohokrát rozhodli, ktoré aspekty je potrebné podrobnejšie rozpracovať v textových vsuvkách.

Obzvlášť zaviazaný som svojej prepisovateľke (ja totiž ešte stále píšem rukou!), Nadi Kushkovej z Torontskej univerzity. Jej rozsiahle vedomosti a záujem o predhistorické záležitosti, východoslovanské kultúry a Karpatskú Rus počas sovietskeho obdobia mali pre mňa nesmiernu cenu a obohatili obsah knihy *Chrbtom k horám.* Moja vďaka tiež patrí kolegom, ktorí prečítali celý rukopis alebo jeho časti a láskavo sa so mnou podelili o svoje odborné vedomosti, čím nesporne zvýšili kvalitu výsledného textu:

Piotr Bajda (Univerzita Kardinála Wyszyńskeho vo Varšave, Poľsko), Olena Duć-Fajfer (Jagelonská univerzita v Krakove, Poľsko), Bogdan Horbal (Verejná knižnica v New Yorku, USA), Maciej Janowski (Varšavská univerzita, Poľsko), Patricia A. Krafcik (Evergreenska štátna univerzita, USA), John Righetti (Pittsburgh, USA), Endre Sashalmi (Pécska univerzita, Maďarsko) a Raz Segal (Haifská univerzita, Izrael). A napokon, túto edíciu by nebolo možné vydať bez vynikajúceho prekladu do slovenčiny Dr. Evy Eddy (Prešovská univerzita v Prešove) a šikovného personálu redakcie Universum Publishers pod vedením prof. Petra Švorca. Napriek všetkému úsiliu je pravdepodobné, že sa v knihe vyskytnú faktické chyby a iné nedostatky, ktoré beriem na svoju osobnú zodpovednosť.

Paul Robert Magocsi
Roquebrune-Cap Martin

1

Karpatskí Rusíni a územie Karpatskej Rusi

Karpatskí Rusíni nemali nikdy vlastný štát. Po stáročia obývali územie s názvom Karpatská Rus, ktoré sa v súčasnosti rozprestiera na hraničnom území medzi Poľskom, Slovenskom, Ukrajinou a Rumunskom. Karpatských Rusínov možno nájsť aj v ďalších krajinách (či už v kompaktných komunitách, alebo izolovane), do ktorých ich predkovia emigrovali najmä v ostatných dvoch storočiach. Súčasné krajiny s imigrantskými alebo diasporickými komunitami sa nachádzajú predovšetkým v Európe – v Maďarsku, Srbsku, Chorvátsku a Českej republike, ale aj v Severnej Amerike – v Spojených štátoch amerických a Kanade.

Geografia obyvateľstva

U národov bez štátu, ako sú karpatskí Rusíni, je ťažké s akoukoľvek presnosťou určiť počet ich príslušníkov. Podľa najnovších údajov sčítania obyvateľstva v jednotlivých krajinách, na celom svete žije spolu 104 000 karpatských Rusínov. Iné dobre informované zdroje však naznačujú, že ich počet by zrejme mohol dosiahnuť až 1,7 milióna.

Podľa jazykových kritérií a istých kultúrnych čŕt patria karpatskí Rusíni do skupiny slovanských indoeurópskych národov, konkrétne medzi východných Slovanov – hovoria jazykom, ktorý je svojou štruktúrou príbuzný iným východoslovanských jazykom: ruštine, bieloruštine a najmä ukrajinčine. Karpatskí Rusíni však pôvodne žili na etnicko-jazykovom pohraničí, ktoré sa prekrýva s niekoľkými ďalšími príbuznými i nepríbuznými jazykmi. Sú nimi lingvisticky príbuzné západoslovanské jazyky (poľština a slovenčina), nepríbuzné románske jazyky (rumunčina) a ugrofínsky jazyk, ktorý dokonca nepatrí ani do indoeurópskej jazykovej rodiny (maďarčina).

Hovorenú a písanú karpatskú rusínčinu do rozličnej miery ovplyvnili všetky tieto jazyky, čo je jedným z dôvodov, prečo sa líši od najbližších slovanských jazykov, a čoraz viac jazykovedcov ju považuje za samostatný indoeurópsky slovanský jazyk.[1] Písaná karpatská rusínčina spravidla používa azbuku, ktorá sa okrem niekoľkých písmen ponáša na abecedu používanú v iných východoslovanských jazykoch. Okrem jazyka spája karpatských Rusínov s inými východnými Slovanmi aj ďalší kultúrny rys,

a tým je ich tradičné kresťanské náboženstvo východného obradu buď v podobe pravoslávia, alebo gréckokatolicizmu byzantského obradu.

TABUĽKA 1.1
Približný počet karpatských Rusínov v roku 2012[2]

Krajina	Počet karpatských Rusínov	
	Oficiálne údaje	Odborný odhad
Ukrajina	10 100	853 000
Zakarpatsko (773 000)		
presídlení Lemkovia (80 000)		
Spojené štáty americké	12 900	620 000
Slovensko	55 500	130 000
Rumunsko	250	35 000
Poľsko	10 000	30 000
Srbsko	14 200	20 000
Kanada	—	20 000
Česká republika	1100	10 000
Maďarsko	3900	6000
Chorvátsko	2300	5000
Austrália	—	2500
SPOLU	**110 250**	**1 762 500**

Pôvodná domovina karpatských Rusínov, ktorá sa v tejto publikácii označuje ako Karpatská Rus, nikdy nejestvovala ako samostatný administratívny celok, nebola nezávislá ani nemala politickú autonómiu. Ponáša sa na mnohé ďalšie historické regióny Európy (medziiným Frízsko,

1 Údaje o jazyku sú dostupné v kolektívnej práci MAGOCSI, Paul Robert (redaktor naukowy). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Rusyńskŷj jazŷk*. Č. XIV. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004.

2 Oficiálne údaje v tejto tabuľke pochádzajú z národného sčítania ľudu v rokoch 2011 a 2012 (resp. 2002 na Ukrajine a 1990 v Spojených štátoch amerických) vo všetkých krajinách, kde bola pri otázke o národnosti/pôvode uvedená možnosť Rusín/karpatský Rusín a pri otázke o jazyku/materinskom jazyku položka rusínsky. Viac o karpatských Rusínoch v národných sčítaniach ľudu, ako aj vysvetlenie týkajúce sa neoficiálnych „odborných odhadov" možno nájsť v publikáciách: MAGOCSI, Paul Robert. *The People from Nowhere*. Užhorod, 2006, str. 112, pozn. 1, MAGOCSI, Paul Robert. *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. 4. revidované vydanie, Wauconda, Ill., 2005, str. 12-13.

Valónsko, Baskicko a Kašubsko), ktoré boli historickou vlasťou vo vedomí svojich obyvateľov a v niektorých prípadoch boli azda za také považované aj inými národmi. Určujúcou črtou týchto a ďalších historických vlastí je fakt, že väčšina ich obyvateľov je špecifickým národom alebo etnolingvistickou skupinou, či už ide o Frízov, Valónov, Baskov, Kašubov, alebo, ako v našom prípade, karpatských Rusínov.

MIEN NADOSTAČ

Hoci karpatskí Rusíni nikdy nemali svoj vlastný štát, o pomenovanie ich samých, ako aj ich historického územia nie je núdza. Takýto jav je pomerne bežný u mnohých národov Európy, či už mali svoj vlastný štát, prišli o štátnosť, alebo vlastný štát nikdy nemali. Hlavným problémom bola nomenklatúra, resp. to, ako daný národ nazývali jeho vlastní členovia, prípadne aj iné národy v minulosti a ako a kedy sa prijalo a zaužívalo etnonymum, resp. národné pomenovanie, v súčasnej podobe.

Východní Slovania žijúci v karpatskom regióne sa už tradične spájali s názvom Rus, ktorý sa používa vo výrazoch ako: ľudia Rusi (*rus'ki ľudy*), národ ruskej viery (*rus'ka vira*) či nominatívne označenia *Rusnák* alebo *Rusín.* Názov *Rus* si netreba mýliť – čo je bežný prípad v západných a dokonca aj slovanských zdrojoch – s geografickým pojmom *Rusko* a etnonymom *ruský.*

Treba priznať, že pojem *Rus* a od neho odvodené adjektívum *rusínsky* sú pomerne vágne, keďže pojmom Rus sa už od čias stredoveku pomenovávali krajiny obývané východnými Slovanmi (súčasnými Rusmi, Bielorusmi, Ukrajincami ako aj karpatskými Rusínmi). Pojmom *rusínsky* sa tiež bežne označovali Bielorusi a mnohí Ukrajinci až do začiatku 20. storočia.

Aby bolo jasné, ktorým konkrétnym národom sa táto kniha zaoberá, budeme používať geografickú predponu, vychádzajúcu z etnonyma, *karpatskorusínsky*; t. j. národ **historickej** Rusi, ktorej pôvodné územie je v blízkosti Karpát. Nie je prekvapujúce, že keď o tomto národe píšu obyvatelia iných krajín, ale aj samotní príslušníci tejto národnosti, používajú pojmy, ktoré sa spájajú s geografickou polohou, ako *karpatskorusínsky* alebo (ak sú predmetom politické záležitosti) *uhrorusínsky* (t. j. uhorskorusínsky), *karpatskoruský* či *karpatskoukrajinský*.

Najbežnejším pojmom, ktorým sa tento národ pôvodne označoval, bolo etnonymum *Rusnák.* Výraz *Rusnáci* stále možno počuť v určitých častiach Karpatskej Rusi a je oficiálnym etnonymom pre Rusínov, ktorí žijú vo vojvodinskom a sriemskom regióne súčasného Srbska a Chorvátska. Je tu ešte ďalší regionálny termín, ktorý má pôvod v nedávnom období a od raného 20. storočia je primárnym pojmom, ktorým sa označujú Rusíni žijúci na sever od Karpát v súčasnom Poľsku – *Lemkovia*, resp. *lemkovskí Rusíni.*

Je tu aj záľaha mien používaných pre karpatských Rusínov žijúcich v určitých oblastiach Karpatskej Rusi. Medzi najznámejšie z týchto etnografických pojmov patria

ETNOGRAFICKÉ ROZDELENIE KARPATSKEJ RUSI **MAPA 1**

Lemko, Bojko a *Hucul,* ale existujú aj ďalšie, vrátane týchto: *Krajňaky, Bľachy, Doľňane* a *Verchovynci*. Niektoré z nich nepoužívali samotní členovia týchto skupín, ale skôr ich susedia a akademici (najmä etnografi a jazykovedci) v snahe zaviesť klasifikačnú schému, ktorá by do ich vedeckých analýz priniesla istý systém.

Azda však nie je prekvapujúce, že vedci sa nezhodujú v záležitosti hraníc medzi rôznymi karpatskorusínskymi etnografickými skupinami. Obzvlášť kontroverzným prípadom (pre vedcov, nie pre národ ako taký) je najvýchodnejšia oblasť lemkovskej zložky karpatských Rusínov. Niektorí akademici (najmä jazykovedci) umiestňujú východnú „hranicu" Lemkov medzi rieky Wisłok a Osława na severných svahoch Karpát. Etnografi však majú tendenciu posúvať lemkovskú hranicu o niečo ďalej na východ ku rieke Solinka a takmer k ústiu rieky San. Iní túto hranicu posúvajú smerom na juh a zahŕňajú tzv. *Prjaševščinu* – prešovský región, v severovýchodnej časti Slovenska až po údolie rieky Uh v dnešnom Zakarpatsku na Ukrajine.

Okrem nejasnosti a neurčitosti týchto vedeckých etnografických konceptov označenia ako *Lemko*, *Bojko* a *Hucul* nabrali aj politickú funkciu. Proruskí a proukrajinskí ideológovia obzvlášť radi používajú schému Lemko-Bojko-Hucul na označenie východných Slovanov, žijúcich na severnej i južnej strane pohoria, a tým „dokazujú", že karpatskí Rusíni sú pokračovaním ruskej, resp. ukrajinskej národnosti. Inými slovami, pre týchto ideológov (nech už sú občianski aktivisti alebo akademici) rusínska národnosť ako taká neexistuje, sú tu len Lemkovia, Bojkovia a Huculi, ktorí sú etnografickými skupinami Rusov či Ukrajincov.

Táto trojitá lemko-bojko-huculská schéma, ktorá označuje východných Slovanov v severných a južných Karpatoch, však nekorešponduje so skutočnou situáciou. Karpatskí Rusíni na južných svahoch hôr sa nikdy nenazývali Lemkami ani Bojkami a väčšina oblasti obývanej obyvateľstvom, ktoré sa nazýva Huculmi, sa nachádza mimo Karpatskej Rusi. Iba 17 dedín na južných svahoch hôr (len tri percentá z celkového počtu dedín historickej Karpatskej Rusi) obývajú ľudia, ktorí sa azda sami nazývajú *Huculmi*. Na druhej strane však výraz *Hucul* nabral širší a vágnejší význam. Najmä v súčasnej Ukrajine sa používa ako istý láskavý pojem, označujúci *všetkých* tých obyvateľov zakarpatskej oblasti na Ukrajine, na ktorých sa s nostalgiou nazerá ako na pôvodných horalov, ktorí údajne zosobňujú a uchovávajú si najlepšie črty pôvodnej ukrajinskej kultúry.

Územie vlasti karpatských Rusínov má tiež niekoľko názvov. *Karpatské Rusínsko, Karpatské Rusko, Karpatská Ukrajina, Rusínsko, Podkarpatské Rusínsko* alebo jednoducho len *Ruténsko* či *Podkarpatsko* patria medzi najbežnejšie pomenovania, s ktorými sa možno stretnúť v literatúre. V tejto knihe budeme používať pojem *Karpatská Rus*, v ktorom je zahrnutá geografická poloha (územie v pohorí Karpát a na jeho úpätiach), ako aj etnická príslušnosť väčšinového obyvateľstva (východoslovanskí obyvatelia, ktorí sa sami nazývajú *Rusnákmi/Rusínmi*, čo je odvodené od podstatného mena *Rus*).